

Asta MITKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

**EPO, LYRIKOS, DRAMOS ŽANRŲ IR KITŲ
KLASIFIKACIJOS VIENETŲ PAVADINIMAI
PIRMUOSE LIETUVIŠKUOSE LITERATŪROS
TEORIJOS VADOVĖLIUOSE**

1. Įvadinės pastabos

Neretai pasigirsta mintis, kad literatūros mokslo terminija yra ypač nelietuviška. Ar visada taip buvo? Šiuo straipsniu siekiama pažvelgti į vieną pagrindinių literatūrologijos terminų, vartotų dabartinės šio mokslo terminijos kūrimo metu, būrių – epo, lyrikos, dramos žanrų ir kitų klasifikacijos vienetų pavadinimus pirmuose lietuviškuose literatūros teorijos vadovėliuose. Vien terminų kilme neapsiribojama – aptariama terminų sinonimija, stabtelima ties keliais kitais terminų vartosenos dalykais.

Medžiaga rinkta iš K. Bizausko *Raštijos bei literatūros teorijos* (d. 1, 1918) ir trečiojo papildyto ir pataisyto leidimo *Literatūros teorija*¹, abiejų M. Gustaičio *Stilistikos* leidimų (1923 ir 1927), trijų skirtingų J. Norkaus vadovėlio *Literatūros teorija (pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai)* leidimų (1923, 1926, 1930), St. Češūno *Poezijos ir prozos teorijos* (1925), J. Ambrazevičiaus knygos *Literatūros teorija. Poetika* (ketvirtasis leidimas, 1938²) – t. y. iš visų tarpukariu išleistų (pirmųjų) specialiųjų literatūros teorijos darbų. Kodėl pasirinkti būtent literatūros teorijos darbai? Kaip teigia J. Girdzijauskas, iki K. Bizausko vadovėlio „teorinių apmąstymų apie literatūrą buvo tik trupiniai“ (Girdzijauskas 1993: 115). Nors dviem pirmaisiais XX a. dešimtmečiais pagrindinės sąvokos ir sampratos jau buvo susiklos-

¹ Antrasis K. Bizausko vadovėlio leidimas pasirodė be jokių pataisymų (taip pat tik I dalis), o ketvirtasis, kaip pasakyta pratarmėje, tik nedaug pataisytas, terminai palikti tie patys. J. Jablonskis 1920 m. recenzavo antrąjį vadovėlio leidimą ir jį supeikė (Jablonskis 1933: 181–183).

² Pirmieji leidimai – 1930, 1933, 1936 m. Ketvirtasis leidimas (1938 m.) pasirinktas todėl, kad tai paskutinis iki karo išleistas literatūros teorijos vadovėlis, atspindintis ketvirtąjį dešimtmečio literatūrologijos terminų vartoseną.

čiusios ar klostėsi literatūros kritikoje (žr. ten pat), tačiau sąvokų (o kartu pačių terminų) sistema geriausiai matoma tik literatūros teorijos darbuose³. Beje, būtent išvardytų literatūros teorijos vadovėlių autoriai pirmieji bandė apibrėžti terminus *apysaka*, *novelė* (Sprindytė 1996: 26; LLE 2001).

Visi vadovėliai, be abejo, nevienodo dalykinio ir kalbinio lygio, skirtingos apimties. Skiriasi taip pat pačių autorių literatūrologinis pasirėngimas: K. Bizauskas studijavo teisę Maskvoje, o M. Gustaitis, be kitų studijų Vakaruose, mokėsi literatūros ir meno istorijos Fribūro universitete, J. Norkus baigė istorijos skyrių Lietuvos universitete, o J. Ambrazevičius studijavo literatūrą Lietuvos universitete, kuriame vėliau pats dėstė, taip pat Bonos universitete) (LLE 2001; VLE III 2003, VII 2005; LE XX 1960). Išleidimo metu vadovėliai taip pat buvo nevienodai vertinami. J. Jablonskis, kaip jau sakytą, supeikė antrąjį K. Bizausko vadovėlio leidimą. St. Češūno vadovėlį, parengtą pagal D. Ovsianiko-Kulikovskio darbą, Švietimo ministerijos mokslo priemonių ir knygų tikrinimo komisija paskelbė netinkamu vadovėliu mokyklai (tačiau tinkamu, pavyzdžiui, mokytojams) (ŠD 1925: 1243), jis išleistas tik vienintelį kartą. Trečiajame XX a. dešimtmetyje mokyklose daugiausia turbūt buvo naudojamas mokytojo J. Norkaus vadovėlis (Misevičius 1930: 733).

Literatūrologijos terminijos istorijai labai svarbi 1922 m. K. Bizausko vadovėlio leidimo *Prakalba*. Autorius rašo, kad buvo pateikęs literatūrologijos terminus Terminologijos komisijai⁴, kuri „per visą eilę posėdžių juos svarstė, bet dar galutinai jų nenustatė“⁵, tad vadovėlį jis leidžia „prisilaiky-

³ Epo, lyrikos, dramos žanrų ir kitų klasifikacijos vienetų pavadinimai vartoti, pavyzdžiui, jau nuo XIX a. pabaigos pradėtuose leisti literatūros istorijos darbuose, tačiau, kadangi juose apžvelgiama dar jauna lietuvių literatūra, tai nagrinėjamos teminės grupės terminų taip pat gali būti tik ribotas skaičius.

⁴ K. Bizausko dėmesį terminijai liudija tokia jo mintis, kad „terminų nustatymas nėra vieno kurio suinteresuoto asmens ar autoriaus, bet bendras visų mūsų reikalas“ (Biz, 4).

⁵ Terminologijos komisija 1921 m. J. Tumui pavedė sudaryti literatūros terminų komisijėlę, o į ją pasiūlė pakviesti L. Girą ir V. Krėvę. Komisijėlė pateikė komisijai sąrašą K. Bizausko literatūros mokslo terminų, kurie buvo svarstyti septyniuose posėdžiuose. Visuose posėdžiuose dalyvavo J. Jablonskis, penkiuose – K. Būga. Daugumai posėdžių pirmininkavo A. Smetona, jų sekretorius buvo A. Vireliūnas. Dažnai posėdžiuose dalyvavo P. Mašiotas, A. Dambrauskas. K. Bizauskas buvo tik vieno posėdžio dalyvis. Deja, literatūros mokslo terminų, skirtingai nuo teisės, kelių, geografijos ir kt. terminų, nutarimų Terminologijos komisija nepaskelbė.

damas Terminologijos Komisijos pastabų“ (Biz₃ 3). Taip pat už patarimus jis ypač dėkoja K. Būgai ir J. Jablonskiui. J. Gustaičio *Stilistikos* gale yra įdėtas *Terminų sąrašas* (žanrų pavadinimų jame yra tik vienas kitas).

Terminai vadovėliuose pateikiami labai įvairiai: apibrėžiami, aptariami, nusakomi arba tik išvardijami, parodoma terminu įvardijamos sąvokos kaita, kai kurių terminų kilmė. Pavyzdžiui, „šiais laikais baladėmis vadinami nedideli epiški veikalai, kurių turinyje daug nepaprasta, fantastinga <...>. Baladė gavo pradžią pietų Francijoje, Provence. Provence liaudies dainiai, trubadūrai, vaikščiojo iš pilies į pilį ir gyrė riterių žygius. Su tuo dainavimu ėjo šokiai, dėl to tas dainas ėmė vadinti baladėmis (ballare - šokti). Per Franciją baladės perėjo Anglijon ir Vokietijon, kur baladėmis ėmė vadintis epiški veikalai fantastinio turinio“ (Biz₃ 154–155). Terminai vadovėliuose klasifikuojami. J. Ambrazevičiaus vadovėlyje įdėta literatūros teorijos schema, iš kurios matoma į ją įtrauktų terminų hierarchija.

Žanras ir kiti klasifikaciniai terminai. Terminas *žanras* kiek dažniau vartojamas tik J. Ambrazevičiaus vadovėlyje (plg. *baladės žanras* Am₄ 90, *poemos žanras* Am₄ 98, *romano žanras* Am₄ 102 ir kt.). Tačiau *žanrais* taip pat vadinamos grožinės literatūros rūšys: epas, lyrika, drama (Am₄ 89). M. Gustaičio (1927), J. Norkaus vadovėliuose pastebėta tik keletas *žanro* vartojimo atvejų. Dažniausiai visi autoriai tiek grožinės literatūros rūši, tiek žanrą vadina terminu *rūšis*, rečiau – *forma* (pvz.: Biz₃ 145, Nor₁ 46, Nor₂ 50, Am₄ 98), *skyriumi* (pvz., Čės 50). *Rūšimi* taip pat vadinama smulkesnė už žanrą klasifikacijos padala, kuri dabar neretai įvardijama skirtingai. Tradicinėje lietuvių literatūrologijoje tas klasifikacinis terminas dažnai yra (*žanrinė*) *forma*, (*žanrinis*) *tipas*, *modelis* (žr. Zaborskaitė 1982, LTA 1982). *Tipais* taip pat vadinamos, pavyzdžiui, lyrikos rūšys: *išpažintinė lyrika*, *filosofinė lyrika* ir pan. (žr. Zaborskaitė 1982). Šiame straipsnyje ir bus kalbama apie žanrų, žanrinių formų pavadinimus, taip pat apie epo, lyrikos, dramos rūšių pavadinimus.

Pasirinktuose vadovėliuose kartu su literatūra yra aptariama tautosaka, tačiau tautosakos terminai šiame straipsnyje specialiai nenagrinėjami (jie pasitelkiami tik palyginimui su literatūros mokslo terminais) ir į bendrą terminų skaičių neįtraukiami. Kita vertus, nuo tautosakos atsiriboti ne visada yra įmanoma, nes literatūros ir tautosakos žanrų riba ne visada aiški. Renkant terminus straipsniui, daugiausia buvo remiamasi V. Zaborskaitės *Literatūros mokslo įvadu* (1982) ir V. Kubiliaus redaguota *Literatūros*

teorijos apybraiža (1982), literatūrologijos terminų žodynais, taip pat tautosakos darbais. Šiame straipsnyje aptariami 276 epo, lyrikos, dramos rūšių, žanrų ir žanrinių formų pavadinimai, neskaitant variantų. Tie terminai sudaro 44 nevienodo ilgio sinonimų eilutes.

2. *Epas, lyrika, drama*

Beveik visi autoriai vartoja terminus *epas*⁶ Biz₃ 137, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Nor₁ 43, Nor₂ 47, Nor₃ 60, Češ 49, Am₄ 71 (Biz₁ 64 yra sudėtinis terminas su variantu *eposas – poetiškas eposas*), *lyrika* Biz₃ 137, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Nor₁ 55, Nor₃ 72, Am₄ 71 / *lirika* Nor₂ 47, Češ 8⁷, *drama* Biz₃ 138, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Am₄ 71 atitinkamai literatūros rūšiai pavadinti. Tačiau reikia pažymėti, kad *epas* vadovėliuose keičiamas terminu *epinė poezija* Biz₃ 137, Nor₁ 43 / *epinė poezija* Nor₃ 60, Češ 49, Am₄ 94, *lyrika – lyrinė poezija* Biz₃ 137, Nor₁ 72 / *lirinė poezija* Nor₂ 58 / *lyrinė poezija* Nor₃ 22, Češ 7, *lyriškoji poezija* Biz₃ 165, Nor₁ 55, *drama – dramatinė poezija* Biz₃ 138, Nor₁ 62 / *dramatinė poezija* Nor₂ 64 arba *dramatinė poezija* Češ 57. Pastebėta, kad labiausiai sudėtinius terminus mėgsta K. Bizauskas ir J. Norkus. J. Ambrazevičiui dažniausiai užtenka terminų *epas, lyrika, drama*.

Epo, lyrikos ir dramos kūrinių pavadinimai vadovėliuose labai įvairuoja. Susidaro ilgokos sinonimų eilutės, pvz.: *lyrinis veikalas* Biz₃ 137, Nor₁ 58, Nor₃ 75 / *lirinis veikalas* Nor₂ 62 – *lyriškas veikalas* Biz₃ 165 – *lyrikos veikalas* Biz₃ 166 – *lyrinis dailės veikalas* Biz₃ 167 – *lyrinis kūrinys* Biz₃ 179, Nor₁ 56, Nor₃ 73, Am₄ 110 / *lirinis kūrinys* Nor₂ 60 – *lirinės poezijos kūrinys* Češ 59. Trižodžius junginius būtų galima laikyti ilgosiomis terminų formomis. Daugiausia sinonimų yra trečiajame K. Bizausko vadovėlio leidime, o J. Ambrazevičius sinonimijos išvengė – yra vien tik *lyrinis kūrinys*. Epo ir dramos kūrinių pavadinimus sinonimiškai vartoja daugiau autorių, pvz.: *epinis veikalas* Biz₃ 137, Gus₁ 57, Gus₂ 62, Nor₁ 43, Nor₂

⁶ Dabar pasakojamosios literatūros reikšme vartojama tiek *epas*, tiek *epika* (terminas *epika* bus pradėjęs plisti dėl bandymo skirtingas sąvokas įvardyti skirtingai, plg. *romanas – romanistika, novelė – novelistika, humoras – humoristika* ir kt.). Naujausiuose leidiniuose (pavyzdžiui, VLE V 2004) pirmenybė teikiama trumpesniai terminui.

⁷ Sinonimų ir variantų pavyzdžiai straipsnyje išdėstyti chronologiškai, kad aiškiau būtų matoma terminų kaita.

47, Nor₃ 61, Am₄ 98 – *epiškas veikalas* Biz₃ 154, Am₄ 89 – *epo veikalas* Nor₁ 43, Nor₂ 47, Nor₃ 61, Am₄ 89 – *epo kūrinys* Nor₁ 56 – *epinis kūrinys* Nor₂ 59, Nor₃ 57, *dramos veikalas* Biz₁ 12, Biz₃ 25, Nor₁ 10, Nor₂ 10, Nor₃ 13, Am₄ 14 – *draminis veikalas* Biz₃ 137, Nor₁ 62, Nor₂ 64, Am₄ 111 – *dramos kūrinys* Gus₁ 231 / *dramos kūrinys* Češ 57 – *dramatinis veikalas* Češ 57 – *draminis kūrinys* Nor₃ 56, Am₄ 121 ir ilgoji forma *draminės poezijos kūrinys* Am₄ 121 (kaip matyti, ilgąsias formas mėgsta ne vienas autorius). Nedidelį epo kūrinį J. Norkus vadina terminu *epinis veikalėlis* Nor₁ 52, Nor₂ 55, J. Ambrazevičius įsiveda terminą *pusiau epiškas veikalas* Am₄ 122. Tokią gausią sinonimiją yra nulėmusi nenusistovėjusi šalutinių dėmenų raiška ir sinoniminis *kūrinio* ir *veikalo* vartojimas.

3. Vienažodžiai terminai

Didžioji dalis (apie 71%) vienažodžių (iš 69 rastų) aptariamose teminėse grupėse terminų yra tarptautiniai terminai. Išsiskiria dramos (ir teatro) žanrų pavadinimai – nėra nė vieno lietuviško termino. Tokia pat forma tie terminai vartojami ir dabar, pvz.: *drama* Biz₃ 185, Gus₁ 210, Gus₂ 204, Nor₁ 63, Nor₂ 47, Nor₃ 58, Am₄ 116, *farsas* Biz₃ 198, Češ 57, Am₄ 122, *feerija* Biz₃ 198, Am₄ 122 (*fejerija* TŽŽe 2002, *feerija* VaitkTŽŽe 2003), *komedija* Biz₃ 185, Nor₁ 63, Nor₂ 66, Nor₃ 58, Češ 57, Am₄ 115, *melodrama* Biz₃ 198, Češ 58, Am₄ 122, *misterija* Biz₃ 198, Češ 75, Am₄ 122, *pjesė* Am₄ 122, *tragedija* Biz₃ 185, Nor₁ 63, Nor₂ 66, Nor₃ 58, Češ 57, Am₄ 115, *vodevilis* Biz₃ 198, Češ 57, Am₄ 122. Vienintelis *moralitetas* Biz₃ 199 įsitvirtino kita forma – *moralitė* (plg. LTŽ 1962; Zaborskaitė 1982; TŽŽe 2002).

Atskirai aptartinas terminas *drama*, vartojamas vieno dramos žanro reikšme. K. Bizauskas, J. Norkus, J. Ambrazevičius tekste šalina termino *drama* daugiareikšmiškumą vienam dramos žanrui pavadinti vartodami *drama tiesiogine prasme* Biz₃ 185, Nor₁ 67, Nor₂ 70, *drama (tiesiogine prasme)* Nor₁ 66, Nor₂ 69 arba *drama (siauresne prasme)* Am₄ 116 / *drama siauresne prasme* Am₄ 121 (J. Ambrazevičius tikslėnis). Beje, St. Češūnas terminą *drama* vartoja dar viena – „tragedijos“ – reikšme: „Dažnai tokią prasmę turi d r a m o s terminas, vadinamas, reiškia ne bet kokią dramatinį veikalą, o tik t a i t r a g i n g ą“ (Češ 57). Tokią vartoseną galėjo lemti netermininės žodžių *drama* ir *tragedija* reikšmės (plg. DŽ₅ 2003

drama 3. prk. „didelė, moralines kančias kelianti nelaimė“ ir *tragedija* 2. prk. „didelė nelaimė, šiurpulingas įvykis“).

Epo ir lyrikos⁸ žanrų ir kūrinių rūšių pavadinimai įvairesnės kilmės. Be abejo, daugiausia yra tarptautinių terminų, pvz.: *bukolika* Biz₃ 156, *ekloga* Biz₃ 156 (*eklogė* LTŽ 1962, TŽŽe 2002, VaitkTŽŽe 2003, *ekloga* Zaborskaitė 1982), *epigrama* Biz₃ 178, Nor₃ 67, Češ 64, *epinikijos* Biz₃ 172, *epitafija* Biz₃ 179, *epopėja* Biz₃ 146, Nor₃ 71, Češ 51, Am₄ 96, *eski-zas* Gus₁ 130, Gus₂ 137, *feljetonas* Gus₁ 177, Gus₂ 178, *himnas* Biz₃ 175, Gus₁ 62, Gus₂ 67, Nor₂ 64, Nor₃ 77, Češ 62, Am₄ 110, *humoreska* Biz₃ 164, *jambai* Biz₃ 178, Am₄ 111, *kronika* Biz₃ 102, Gus₁ 106, Gus₂ 115, Češ 68, Am₄ 27, *memuarai* Biz₃ 99, Gus₁ 113, Gus₂ 121, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 50, Češ 68, Am₄ 27, *nekrologas* Biz₃ 106, Gus₁ 122, Gus₂ 129⁹, *novelė* Biz₃ 145, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Nor₃ 68, Am₄ 80, *pamfletas* Am₄ 110, *paskvilis* Biz₃ 177, *pastoralė* Am₄ 98, *psalmė* Biz₃ 175, Češ 62, *romanas* Biz₁ 12, Biz₃ 25, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Nor₁ 5, Nor₂ 3, Nor₃ 3, Češ 6, Am₄ 7, *romansas* Biz₁ 61, Biz₃ 91 ir kt. Terminą *epopėja* autoriai vartoja ne ta pačia reikšme – K. Bizauskas, St. Češūnas, J. Ambrazevičius juo pavadina (ilgas) herojines poetas, o J. Norkus – tam tikrą romaną (pavyzdžiui, Servanteso *Don Kichotą*).

Vadovėliuose taip pat yra vartojami tarptautiniai terminai *rondas* Biz₃ 179, Gus₁ 236, Gus₂ 77, *sonetas* Biz₁ 62, Biz₃ 92, Gus₁ 65, Gus₂ 77, Češ 36, Am₄ 74, *trioletas* Biz₃ 179, Gus₁ 64, Gus₂ 73, Am₄ 74. Autoriai nevienodai apibūdina jais įvardijamas sąvokas, pavyzdžiui, K. Bizauskas *sonetą*, *trioletą*, *rondą*, St. Češūnas *sonetą* apibūdina kaip tam tikrus eilėraščius („Labai daug lyrinių eilėraščių turi atskirus pavadinimus ne pagal vidaus turinio, bet iš eilėdaros ypatybių“ (Biz₃ 179)), o M. Gustaitis paprasčiausiai kalba kaip apie tam tikras rimavimo rūšis. J. Ambrazevičius aiškiausiai nusako tokių terminų vartoseną: „Kai kurios strofų struktūros yra dažniau vartojamos ir turi tam tikrus vardus. Tais vardais vadinami ir

⁸ Epo ir lyrikos žanrų ir žanrinių formų pavadinimai aptariami kartu, nes ne visada juos lengva tiksliai priskirti prie vienos ar kitos literatūros rūšies, pvz., *baladė*, be to, nagrinėjamuose vadovėliuose kai kurie žanrai, pvz., *idilė*, priskiriama prie epo, o dabar paprastai laikoma lyrikos žanru (žr. Zaborskaitė 1982: 155).

⁹ Straipsnyje taip pat aptariami terminai, kuriais pavadinami žanrai, susiję su para-literatūrine sritimi, vadinamąja fakto literatūra (terminai iš LTA 1982: 265; Zaborskaitė 1982: 173).

ištisi eilėraščiai, sudaryti iš tokių strofų“ (Am₄ 74). Tam tikro eilėraščio pavadinimu K. Bizauskas ir J. Ambrazevičius dar laiko terminą *oktava* Biz₃ 179, Am₄ 74, o J. Ambrazevičius – *tercinas* Am₄ 74 / *tercina* Am₄ 74 (įsigalėjo *tercina*), kurie dabar dažniausiai suvokiami kaip tam tikrų strofų įvardijimai (plg. LTŽ 1998). Atkreiptinas dėmesys, kad tiek K. Bizauskas, tiek M. Gustaitis vartoja *rondą* – kaitomą termino variantą (dabar *rondo*), nors pastarojo autoriaus pirmajame vadovėlio leidime skyrius apie rondo pavadintas *rondeau* Gus₁ 236 (nelietuvintas variantas taip pat yra įtrauktas į minėto leidimo *Terminų sąrašą*).

K. Bizauskas prie epo rūšių priskiria terminus *arabeska* (-as?) Biz₃ 164 (dabar „tam tikras vaizdavimo būdas“ (ЛІТІП 2001: 49)), *siluetas* Biz₃ 164 (?), tačiau jų nepaaiškina (tik išvardija). St. Češūno vadovėlyje pavartotas terminas *cona* (meilės lyrikos lytis) Češ 63. Galbūt tai kancona?

Tarptautinių terminų, vartojamų vadovėliuose, raiška nėra dar galutinai nusistovėjusi – yra variantų, pvz.: *autobijografija* Biz₃ 99 / *autobiografija* Gus₁ 121, Gus₂ 129, Nor₁ 36, Nor₂ 44, Nor₃ 51, Češ 68, Am₄ 28, *baladė* Biz₃ 145, Nor₃ 65, Am₄ 90 / *balada* Nor₁ 46, Nor₂ 50, Češ 50, *bijografija* Biz₁ 64, Biz₃ 99 / *biografija* Gus₁ 106, Gus₂ 115, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 50, Češ 68, Am₄ 27, *elegija* Biz₃ 171, Nor₁ 58, Nor₂ 61, Nor₃ 75, Am₄ 109 / *elėgija* Češ 63, *idilė* Biz₃ 145, Am₄ 98 / *idilija* Nor₁ 52, Nor₂ 50, Češ 50, *odė* Biz₃ 171, Nor₃ 75, Am₄ 109 / *oda* Nor₁ 58, Nor₂ 61, Češ 62, *poema* Biz₁ 12, Biz₃ 25, Gus₁ 62, Gus₂ 56, Nor₁ 46, Nor₂ 50, Nor₃ 62, Češ 6, Am₄ 79 / *poėma* Gus₁ 88, *satira* Biz₃ 171, Nor₂ 61 / *satyra* Nor₁ 58, Nor₃ 75, Am₄ 109 ir kt. (dėl variantų plačiau žr. Mitkevičienė 2004). Įdomesni variantai *analai* Biz₃ 102 / *annatai* Gus₁ 106, Gus₂ 115. Greta minėtos *poemos* / *poėmos* M. Gustaitis vartoja hibridą *poemėlė* Gus₂ 72 arba *poėmėlė* Gus₁ 235, kurio mažiškinė reikšmė dar labiau sustiprinta būdvardžiu *smulkesnė*.

Lietuviškų žanrų ir kūrinių rūšių pavadinimų yra maždaug pusterčio karto mažiau. Tai *apybraiža* Češ 56, *apysaka* Biz₁ 12, Biz₃ 25, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Nor₁ 5, Nor₂ 3, Nor₃ 3, Češ 6, Am₄ 7, *apsakymas* Biz₃ 145, Nor₁ 54, Nor₂ 58, Češ 5, Am₄ 104, *atsiminimai* Biz₁ 64, Biz₃ 103, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 50, Češ 68, *dienynas* Gus₁ 120, *dienoraštis* Biz₃ 102, Gus₂ 128, Am₄ 27, *eilėraštis* Biz₃ 93, Gus₁ 48, Gus₂ 51, Nor₁ 8, Nor₂ 6, Nor₃ 10, Češ 59, Am₄ 7, *gyvenimai* Gus₁ 122, Gus₂ 130 „hagiografijos kūrinys (šventųjų istorijos)“, *išpažintis* Biz₃ 106, Gus₁ 121, Gus₂ 129, *kelionraštis* Gus₁ 100,

Gus₂ 110 (matyt, sudarytas pagal analogiją su *dienoraščiu*, *metraščiu*), *metraštis* Biz₁ 64, Biz₃ 99, Gus₁ 106, Gus₂ 115, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 50, Češ 54, Am₄ 27, *pasakėčia* Biz₃ 20, Gus₁ 60, Gus₂ 65, Nor₁ 18, Nor₂ 21, Nor₃ 29, Češ 24, Am₄ 11, *pasakojimas* Am₄ 100, *paveikslas* Nor₁ 54, Nor₂ 58, *užrašai* Biz₃ 99, Gus₁ 106, Gus₂ 115, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 53, Am₄ 27, *vaizdelis* Biz₃ 164, Am₄ 9 ir kt. Visi išvardyti lietuviški terminai yra dariniai (terminizuoti (pavyzdžiui, *gyvenimai*) arba specialiai sudaryti literatūros mokslo sąvokoms įvardyti). Taip pat vartojama lietuviškų deminutyvų greta dabar mums įprastų terminų, pvz.: *apysakaitė* Am₄ 81, *apsakymėlis* Biz₃ 164, Nor₁ 54, Nor₂ 58, Nor₃ 68, *metraštėlis* Nor₂ 74. Terminas *metraštėlis* yra tik antrajame J. Norkaus vadovėlio leidime (neaišku, kodėl pasirinktas deminutyvas). Trečiajame leidime toje pat vietoje – *metraštis* Nor₃ 82. Terminą *apysakaitė* vartoja vien tik J. Ambrazevičius. Jis taip pavadina Šatrijos Raganos *Vincą Stonį* (146 p. knyga). K. Bizauskas *apsakymo* ir *apsakymėlio* netapatina (pastarąjį pamini kartu su tokiomis „epo rūšimis“, kaip *vaizdeliai*, *humoreskos* ir kt.), o J. Norkus šiuos terminus surašo greta, nors pirmenybė vis dėlto teikiama *apsakymui*¹⁰ (1930 m. leidime *apsakymas* tam tikram žanrui pavadinti nebevartojamas). Beje, reikia paminėti, kad, vystantis lietuvių epinės prozos žanrams (antroji XIX a. pusė), maži ir vidutinio dydžio prozos kūriniai buvo vadinami labai įvairiai (daugiausia lietuviškai!), pvz.: *vaizdelis*, *pasaka*, *nusidavimas*, *paveikslas*, *apsakymėlis*, *piešinys*, *apysakutė*, *apysakaitė*, *apysaka*, *istorija* ir pan. (Sprindytė 1996: 24–25). Kaip teigia J. Sprindytė, tik nuo XX a. šeštojo dešimtmečio galima pasitikėti žanrinėmis paantrašėmis (Sprindytė 1996: 15), nors ir vėliau apysakos dar buvo vadinamos ir romanais, o apsakymai – apysakomis. Nagrinėjamų vadovėlių autoriai remiasi kūrinių paantrašėmis, pavyzdžiui, V. Pietario romaną *Algimantas* terminu *apysaka* vadina M. Gustaitis, J. Norkus, J. Ambrazevičius, t. y. visi tą kūrinių paminėję autoriai, nes tokia paantrašte tas kūrinys buvo išleistas. Tik pastarasis įdeda pastabą, kad autoriai šį ir kitus veikalus vadina apysa-

¹⁰ Įdomu tai, kad *apsakymu* ir *apsakymėliu* Nor₁ 35, Nor₂ 42, Nor₃ 50 J. Norkus vadina *Palangos Južę* (gali būti, kad taip nusakyta ne kūrinio žanras, o rūšis – pasakojamasis veikalas, t. y. terminas pavartotas kita reikšme). *Apsakymėlis*, kaip teigia A. Zalatorius, „ilgą laiką buvo net populiariesnis už a p s a k y m ą, bet paskui a p s a k y m a s pamažu pradėjo a p s a k y m ē l i stelbti“ (Zalatorius 1971: 19).

komis, nors, pavyzdžiui, *Algimantas* labiau panašus į romaną (Am₄ 103). Kad neskrymo būta, rodo tai, jog M. Gustaitis pateikia bendrą novelės ir apysakos pavyzdį (*Žemaitės Kalėdos*).

A. Zalatoriaus duomenimis, trečiajame ir ketvirtajame XX a. dešimtmetyje vyravo terminas *novelė*, o ne *apsakymas*¹¹ (Zalatorius 1980: 7–8). Nagrinėjamuose to laikotarpio vadovėliuose taip pat matyti nestaigus perėjimas prie *novelės*. K. Bizauskas terminais *novelė* ir *apsakymas* pavadina skirtingas sąvokas, pateikia jų apibrėžtis: „Pasakojamasis veikalas mažo tūrio vadinasi a p s a k y m a s. Paprastai apsakymas vaizduoja vieną nuotykį, duoda dažniausiai vieno asmens charakteristiką, nesistengia atvaizduoti gyvenimo jo pilnumoje, yra tai, tarytum, epizodas, momentas, paimtas iš veikėjų gyvenimo. N o v e l ė taip santykiuoja su romanu, kaip baladė su romantine poema. Yra tai nedidelis dailės apsakymas apie kokį nors atskirą nuotykį, paprastai paremtas tikrybe, bet neišsemiųs charakteristikos smulkmenų“ (Biz₃ 164). J. Norkus pirmuose dviejuose vadovėlio leidimuose tam tikriems neilgiems pasakojamiesiems kūriniams pavadinti vartoja terminą *apsakymas* (taip pat pateikia terminus *apsakymėlis*, *paveikslas*, paminėdamas, kad pastarasis vartojamas tik kartais). 1930 m. vadovėlyje, skirtingai nei ankstesniuose leidimuose, jau apibūdinama tik *novelė*, nors čia pat paminimas terminas *apsakymėlis*. J. Ambrazevičius taip pat kalba tik apie *novelę*, tačiau užsimena, kad „šalia novelės esama mažojo maštabo epinių veikalų ir kitaip vadinamų: *apysakaitė*, *apsakymas*, *vaizdelis*“ (Am₄ 104). Iš vadovėliuose pateiktos medžiagos apie prozos kūrinių žanrų pavadinimų santykius (pavyzdžiui, kurie terminai yra sinoniminiai, o kurie ne) spręsti sunku.

Atskirai reikėtų pakalbėti apie terminą *eilėraštis*, mat juo ne visur pavadinamas (nedidelis) eiliuotas kūrinys. K. Bizauskas šį terminą vartoja nuo trečiojo vadovėlio leidimo, o juo pavadinama eiliuota kalba, eilės („Eilėraščiais vadiname matuotinę kalbą, paskirstytą ritminiais skyriais, kurie turi panašumo į muzikos taktus“ (Biz₃ 80)), nors retkarčiais yra *eilės* (plg. *mišros eilės* Biz₃ 85, *baltosios eilės* Biz₃ 91) (pirmajame leidime išti-

¹¹ Kaip teigia A. Zalatorius, „nė vienas reikšmingesnis lietuvių smulkiosios prozos rinkinys, pasirodęs trečiuoju ir ketvirtuoju XX a. dešimtmečiu, neturėjo paantraštės „apsakymai“, bet labai daug knygų buvo pačių autorių tituluojama „novelėmis“ (Zalatorius 1980: 7).

sai *eilės* Biz₁ 13). J. Norkaus, St. Češūno vadovėliuose taip pat pastebima tokia *eilėraščio* Nor₁ 39, Nor₃ 6, Češ 6 vartosena, bet juose taip pat yra *eilės* Nor₁ 39, Nor₃ 6, Češ 30 (kartais sunku atskirti kas konkrečiu atveju įvardijama tuo terminu). M. Gustaitis ta reikšme daugiausia vartoja terminą *eilės* Gus₁ 40, Gus₂ 39. J. Ambrazevičius teigia, kad „išv ir š i n ė lyrikos dažniausia forma yra *eilėraštis*“ (Am₄ 107).

Reikia pabrėžti, kad K. Bizauskas 1918 m. vadovėlio leidime pasakėčias vadina *sakmėmis*¹²: „Išimtį sudaro gal tik sakmės, kuriuose dažnai būna doriškų pamokinių, paprastai sakmių gale dedamų, kuriuose ir glūdi sakmių ideja“ (Biz₁ 9). Tais pačiais 1918 m. pasirodė Margalio vertimų rinkinys *62 sakmi*, nors *sakmė* „pasakojamosios tautosakos kūrinio“ reikšme, LKŽe duomenimis, jau yra įtraukta į 1915 m. A. Lalio sudarytą lietuvių–anglų kalbų žodyną, išleistą Čikagoje, tokia reikšme ją vartojo J. Šliūpas. Kaip žinoma, pasakėčios iki XX a. buvo vadinamos *pasakomis* (šis terminas taip pat randamas išleistuose anų laikų pasakėčių knygų pavadinimuose, pavyzdys – L. Rėzos sudarytas rinkinys *Aisopas, arba pasakos*)¹³. Taip dar būdavo vadinama ir pirmoje XX a. pusėje (pavyzdžiui, 1913 m. S. Čiurlionienės *Iš mūsų literatūros* (p. 35) ir kt.). Kaip matyti, K. Bizauskas stengėsi sąvokas „pasaka“ ir „pasakėčia“ įvardyti skirtingai, todėl turbūt buvo pasirinkta *sakmė* (nė viename nagrinėjamame vadovėlyje termino *sakmė* „pasakojamosios tautosakos kūrinys“ nėra). 1922 m. K. Bizausko vadovėlio leidime tame pačiame sakinyje jau vartojama *pasakėčios*. Terminą *pasakėčia* galima rasti antrajame P. Klimo vadovėlio *Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms* leidime, kuris išleistas 1918 (?) m., o jį bus įtvirtinęs J. Jablonskis (1920 m. išleista Rygiškių Jono *Pasakėčios: Rinkinėlis kalbos mokslui*).

Tautosakos žanrų ir kūrinių rūšių pavadinimai, priešingai nei literatūros, daugiausia yra lietuviški, pvz.: *burtazodžiai* Am₄ 94, *daina* Biz₁ 46, Biz₃ 93, Gus₁ 46, Gus₂ 47, Nor₁ 5, Nor₂ 3, Nor₃ 61, Češ 8, Am₄ 8, *dainelė* Biz₃ 51, Nor₁ 8, Nor₂ 6, Nor₃ 10, *giesmė* Biz₁ 62, Biz₃ 93, Am₄ 96, *mišlė* Biz₃ 144, Gus₁ 10, Gus₂ 11, Nor₁ 19, Nor₂ 21, Nor₃ 29, Am₄ 45, *rauda* Biz₁ 48, Biz₃ 73, Gus₁ 45, Gus₂

¹² LKŽe ši reikšmė neužfiksuota.

¹³ Terminas *pasaka* XIX a. reiškė pasakojamąjį (fabulinį) kūrinį apskritai (Zalatorius 1971: 39).

45, Nor₁ 57, Nor₂ 60, Nor₃ 73, Češ 62, Am₄ 108, *padavimas* Biz₃ 164, Am₄ 94, *pasaka* Biz₁ 42, Biz₃ 64, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Nor₁ 7, Nor₂ 49, Nor₃ 10, Češ 50, Am₄ 7, *patarlės* Biz₃ 118, Gus₁ 5, Gus₂ 6, Nor₁ 44, Nor₂ 21, Am₄ 45, *priežodžiai* Gus₁ 149, Gus₂ 154, Nor₁ 44, Nor₂ 48, Češ 46, *sutartinė* Nor₁ 57, Nor₂ 60, Nor₃ 73 ir kt. Tarptautinių nagrinėjamos teminės grupės terminų yra tik vienas kitas, pvz.: *legenda* Biz₃ 144, Gus₁ 19, Gus₂ 19, Nor₁ 32, Nor₂ 37, Nor₃ 6, Am₄ 94, *mitas* Biz₃ 139, Nor₃ 68, Am₄ 91 / *mytas* Nor₁ 44. Iš rusų kalbos paimtas rusų tautosakos žanro pavadinimas *bylina* Biz₃ 142.

4. Dvižodžiai terminai

Vienazodžiai terminai eina rūšinių terminų pagrindiniais dėmenimis, dėl to sudėtinių nagrinėjamos teminės grupės terminų pagrindiniai dėmenys taip pat yra daugiausia tarptautiniai (apie 77% visų sudėtinių terminų)¹⁴. Įvairūs literatūros žanrai dažnai klasifikuojami pagal tuos pačius požymius. Tad skirtingas sąvokas įvardijančių terminų šalutiniai dėmenys neretai sutampa arba yra panašūs.

Terminai su svietimos kilmės¹⁵ šalutiniu dėmeniu. Terminai su svietimos kilmės šalutiniu dėmeniu sudaro apie 57,3% visų dvižodžių terminų. Šalutiniais dvižodžių terminų dėmenimis dažniausiai eina priesagos *-inis* būdvardžiai (apie 57% terminų), pvz.: *antikinė drama* Češ 57, *avantiūrinis romanas* Am₄ 102, *didaktinė odė* Biz₃ 173, *didaktinė pasakėčia* Biz₃ 158, *emocinė lyrika* Am₄ 106, *fantastinis kelionraštis* Gus₁ 100, Gus₂ 110, *fantastinis romanas* Nor₃ 71, Am₄ 102, *filosofinė odė* Biz₃ 173, *herojinė poema* Biz₃ 147, *herojinis epas* Biz₃ 139, *individualinė daina* Am₄ 109, *individualinė lyrika* Am₄ 108, *individualinė poema* Češ 52, *individualinis epas* Am₄ 90, *istorinė apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148, Nor₁ 54, Nor₂ 58, Češ 50, *istorinė chronika* Nor₃ 59, *istorinė poema* Biz₃ 153, *istorinis epas* Biz₃ 139, Nor₁ 45, Nor₂ 48, Nor₃ 44, Am₄ 93, *istorinis eskizas* Biz₃ 105, *istorinis*

¹⁴ Šiame straipsnyje sudėtiniai terminai skirstomi tik pagal šalutinių (o ne visų) dėmenų kilmę. Juk kai rūšinė sąvoka pavadinama kuriuo nors aspektu (pvz., psichologišku), tai gimininio termino (jis dažnai eina pagrindiniu dėmeniu) kilmė nėra svarbi – vis vien rūšinis dėmuo yra toks pat (pvz., *psichologinė apysaka*, *psichologinis romanas*).

¹⁵ Svietimos kilmės žodžiai ar terminai – senieji skoliniai, tarptautiniai žodžiai, hibridai.

romanas Biz₃ 44, Nor₁ 54, Nor₂ 58, Nor₃ 70, Češ 50, Am₄ 102, *klasikinė komedija* Biz₃ 194, Am₄ 120, *klasikinė oda* Biz₃ 172 / *klasikinė odė* Biz₃ 174, *klasikinė poema* Biz₃ 145, *klasikinė tragedija* Biz₃ 187, Am₄ 117, *klasikinis epas* Biz₃ 145, *mitinis epas* Biz₃ 138, *moralinė apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148, *naturinė oda* Biz₃ 172, *patriotiniai eilėraščiai* Am₄ 106, *politinis romanas* Nor₃ 70, *psichologinė apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148, *psichologinis romanas* Am₄ 102, *pseudoklasikinė drama* Češ 57, *pseudoklasikinė idilė* Biz₃ 156, *pseudoklasikinė komedija* Biz₃ 195, *pseudoklasikinė lyrika* Biz₃ 166, *pseudoklasikinė odė* Biz₃ 172, *pseudoklasikinė poema* Biz₃ 145, Nor₂ 53 (ir variantas *pseudoklasikinė poema* Nor₁ 50, Nor₃ 65), *pseudoklasikinė tragedija* Biz₃ 190, *pseudoklasikinis epas* Biz₃ 145, *realistinė tragedija* Am₄ 118, *refleksinė lyrika* Am₄ 106, *religinė lirika* Češ 62, *religinė odė* Biz₃ 175, *religiniai eilėraščiai* Am₄ 106, *ritelinis romanas* Biz₃ 162, *romantinė poema* Biz₃ 146, *satira moralinė* Češ 64¹⁶, *satira politinė* Češ 64, *satirinė lirika* Češ 64, *sentimentalinė apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148 ir kt. Keli terminai sudaryti su dėmenimis *literatūrinis*, *epinis*, *lyrinis*, pvz.: *literatūrinė daina* Am₄ 163, *literatūrinė pasaka* Am₄ 103, *epinė poema* Gus₂ 74, Nor₁ 54, Nor₂ 57, Nor₃ 61, *lyrinė poema* Biz₃ 153, Am₄ 97, *lyriniai eilėraščiai* Biz₃ 179, Nor₂ 56. Terminų su svetimos kilmės šalutiniu dėmeniu būrį būtų galima papildyti terminais, kurių šalutiniais dėmenimis eina su priesaga *-inis* lietuvinėti būdvardžiai, pvz.: *realinis kelionraštis* Gus₁ 100, Gus₂ 110, *socialinis romanas* Nor₃ 71, Am₄ 102.

Kitą gausią dvižodžių terminų grupę sudaro terminai, kurių šalutinis dėmuo – svetimos kilmės daiktavardžio kilmininkas (apie 25,5% terminų), pvz.: *bažnyčios himnas* Gus₂ 53, *bažnyčios giesmė* Biz₃ 144, *charakterio komedija* Am₄ 121, *filosofijos lirika* Češ 62, *graikų komedija* Am₄ 120¹⁷, *graikų odė* Biz₃ 172, *graikų tragedija* Biz₃ 188, Nor₁ 64, Nor₂ 66, Nor₃ 58, Am₄ 117, *herojų epas* Am₄ 93, *intrigos komedija* Am₄ 121, *istorijos apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148, *istorijos epas* Am₄ 90, *istorijos romanas* Biz₃ 163, Gus₁ 142, Gus₂ 148, *krikščionių giesmė* Biz₃ 175, *literatūros epas*

¹⁶ Atvirkštinė dėmenų tvarka šiaip nėra būdinga.

¹⁷ Šiuo ir keliais kitais atvejais (žr. toliau) su tautų vardais sudarytus sudėtinius pavadinimus reikėtų laikyti terminais, o ne nomenklatūriniais pavadinimais, nes jais įvardijamas ne bet koks atitinkamos tautos literatūros reiškiny, o tam tikras istorinis žanro tipas.

Biz₃ 138, Nor₁ 43, Nor₂ 47, *literatūros lyrika* Biz₃ 167, Nor₁ 58, Nor₃ 74 / *literatūros lirika* Nor₂ 61¹⁸, *patriotizmo lirika* Češ 62, *pseudoklasikų odė* Biz₃ 175, *religijos lirika* Češ 62, *riterių romanas* Nor₃ 70, Češ 53, Am₄ 102, *romėnų idilė* Biz₃ 156, *satyros epigrama* Gus₁ 65, *satiros lirika* Češ IV 64, *satiros romanas* Biz₃ 163, nors ne visur (pvz.: *patriotizmo lirika*, *religijos lyrika*, *satiros romanas* ir kt.) tas kilmininkas tinka. Neaišku, ar termino *dramos kronikos* Češ 57 šalutinis dėmuo kilmininkas ar vardinininkas („Turino atžvilgiu dramos kūriniai skirstomi į istorinius (kuriais eina ir vadinamosios „dramos kronikos“) <...>“). Tik sąlygiškai šiai grupei galima priskirti pavardinį terminą *Šekspyro tragedija* Nor₃ 58 („Visuotinė literatūros istorija žino tris žymias tragedijos rūšis: senovės graikų, prancūzų klasikinę tragediją (XVII a.) ir Šekspyro tragediją“ (Nor₃ 58)).

Sudėtinius dvižodžius terminus rečiau sudaro hibridinis priesagos -iškas būdvardis, pvz.: *humoristiškas romanas* Češ 54, *lyriška dainelė* Am₄ 99, *poetiška bijografija* Biz₃ 159, *poetiškas eposas* Biz₁ 64, *riteliškas romanas* Biz₃ 162, *romantiška poema* Gus₁ 231, Gus₂ 75, *satyriška daina* Nor₁ 60, Nor₃ 76 / *satiriška daina* Nor₂ 63, *satiriška pasakėčia* Nor₂ 63 / *satyriška pasakėčia* Nor₃ 76, *satyriškas romanas* Am₄ 102, *subjektyviška poema* Nor₃ 65, iš viso retai – tarptautinis būdvardis ar hibridinis dalyvis, pvz.: *dramatizuota pasaka* Am₄ 122, *dramatizuota poema* Am₄ 122, *lingingasis epas* Češ 56, *subjektyvė poema* Nor₁ 50 / *subjektyvi poema* Nor₂ 54. Įvardžiuotinės formos beveik nevartojamos (yra tik vienas terminas su įvardžiuotiniu šalutiniu dėmeniu).

Dar pasitaiko šalutinių dėmenų variantų, kurie yra nevienodo terminų lietuvinimo skirtingu metu rezultatas. Tokie variantai buvo paplitę trečiajame XX a. dešimtmetyje (žr. Mitkevičienė 2004).

Terminai su lietuvišku šalutiniu dėmeniu. Šalutiniu dėmeniu daugiausia (apie 37% terminų) eina daiktavardžio kilmininkas, pvz.: *būties epas* Češ 50, *dabarties romanas* Biz₃ 163, *dailės epas* Biz₃ 138, Nor₁ 43, Nor₂ 47, *dailės odė* Biz₃ 172, *dailės pasakėčia* Biz₃ 157, *dailės romanas* Biz₃ 163, *gamtos lirika* Češ 62, *iškilmių odė* Biz₃ 173, *karo daina* Češ 62, *karo lirika* Češ 62, *karžygių epas* Češ 50, Am₄ 90, *kelionės aprašymas* Biz₃ 112, Gus₁ 88, Gus₂ 99, Nor₁ 35, Nor₂ 42, Nor₃ 49 / *kelionių aprašymas* Biz₃

¹⁸ *Literatūros epas* ir *literatūros lyrika* yra rūšiniai terminai, priklausantys tam pačiam lygmeniui, kaip ir *tautosakos epas*, *tautosakos lyrika*.

113, *kelionių romanas* Nor₃ 70, *liaudies epas* Biz₃ 138, Nor₁ 43, Nor₂ 74, *liaudies lyrika* Biz₃ 167, Nor₁ 56, Nor₃ 72, Am₄ 108 / *liaudies lirika* Nor₂ 59, *meilės eilėraščiai* Češ 63, *meilės lirika* Češ 63, *miestelėnų drama* Biz₃ 197, *miestiečių drama* Am₄ 121, *nekaržygių poema* Češ 50, *nuotykių romanas* Češ 55, Nor₃ 70, Am₄ 102, *pagarbos odė* Biz₃ 173, *papročių komedija* Am₄ 121, *šeimos romanas* Biz₃ 197, Nor₃ 71, Am₄ 102, *tautosakos epas* Am₄ 90, *tautosakos lyrika* Am₄ 108, *visuomenės romanas* Biz₃ 163, Gus₁ 142, Gus₂ 148, nors nedaug teatsilieka priesagos *-inis* būdvardžiai (apie 30%), pvz.: *būtinė apysaka* Češ 50, *būtinis romanas* Češ 50, *dirbtinė odė* Biz₃ 172, *eiliuotinis epas* Am₄ 90, *jausminė lyrika* Am₄ 106, *karžyginė poema* Am₄ 95, *karžyginis epas* Biz₃ 139, *neeiliuotinis epas* Am₄ 90, *piemeninė idilė* Biz₃ 156, *rašytinė lyrika* Am₄ 108, *rašytinė novelė* Nor₃ 68, *rašytinis epas* Am₄ 90, *sakytinis epas* Biz₃ 138, *satira visuomeninė* Češ 64, *sektinė odė* Biz₃ 172, *šeimyninis romanas* Biz₃ 163, *šeiminis romanas* Biz₃ 163, *tautinė giesmė* Biz₃ 175, *tikybinių giesmė* Biz₃ 144, *visuomeniniai eilėraščiai* Am₄ 106, *visuomeninė apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148, *visuomeninis romanas* Nor₃ 71. Vėlgi daiktavardžio kilmininkas kai kur, pavyzdžiui, terminuose *dailės odė*, *pagarbos odė*, nėra tinkamiausias pasirinkimas.

Paprastieji būdvardžiai (dauguma jų – įvardžiuotiniai) taip pat eina šalutiniais terminų dėmenimis, pvz.: *lengvoji satira* Biz₃ 177, *naujasis romanas* Češ 55, *naujoji komedija* Am₄ 121, *naujoji odė* Biz₃ 173, *naujoji poema* Biz₃ 153, Am₄ 97, *naujoji tragedija* Nor₁ 64, Nor₂ 66, *rimtoji satira* Biz₃ 177 / *rimtoji satyra* Am₄ 110, *senoji poema* Nor₂ 53. Yra šiek tiek terminų, kurių šalutinis dėmuo – lietuviškas priesagos *-ingas* būdvardis. Terminus su tokiais būdvardžiais, atrodo, labiausiai mėgsta M. Gustaitis, pvz.: *meningasis feljetonas* Gus₁ 177, Gus₂ 178, *meningoji monografija* Gus₁ 130, Gus₂ 137, *nuotikinga apysaka* Gus₁ 104 / *nuotykinga apysaka* Gus₂ 113, *nuotikingas romanas* Gus₁ 104 / *nuotykingas romanas* Gus₂ 113; *karingoji daina* Češ 62.

Tiek įvardžiuotiniai, tiek neįvardžiuotiniai dalyviai yra keleto terminų šalutiniai dėmenys, pvz.: *aprašomasis romanas* Biz₃ 163, *aprašomoji poema* Am₄ 98, *neeiliuota lyrika* Am₄ 107, *pajuokiamoji satyra* Am₄ 110, *pamokomas romanas* Biz₃ 163 ir *pamokomasis romanas* Biz₃ 197, *protaujamoji lyrika* Am₄ 106, *sakomoji lyrika* Biz₃ 167, *sekamoji poema* Biz₃ 149, Nor₁ 50, Nor₂ 53, Nor₃ 65, Am₄ 95, *verkšlenamoji komedija* Biz₃ 197. Iš pavyzdžių matyti, kad lietuviški šalutiniai terminų dėmenys daž-

niausiai yra įvardžiuotiniai (plg. terminus su svetimu šalutiniu dėmeniu). Tik vienas terminas vartojamas (beje, tame pačiame vadovėlyje) tiek su įvardžiuotine, tiek neįvardžiuotine forma. Lietuviškų šalutinių dėmenų varijavimas – palyginti nedažnas reiškiny.

Terminai su kitokiais šalutiniais dėmenimis yra tik pavieniai, pavyzdžiui, M. Gustaitis vartoja terminą *apysaka-fantazija* Gus₂ 148, kuris paimtas iš tokia paantrašte išėjusio M. Vaitkaus *Tvano*.

Literatūros mokslo terminas *liaudiška daina* Gus₁ 53, Gus₂ 56, Am₄ 109 „daina, panaši į liaudies“ skiriasi nuo tautosakos termino *liaudies daina* Biz₁ 35, Biz₃ 54, Gus₁ 4, Gus₂ 4, Nor₁ 20, Nor₂ 12, Nor₃ 21, Čės 5, Am₄ 38. Tam reikalui čia tinkamai pasirinktas priesagos *-iškas* būdvardis.

Pavyzdžiai rodo, kad yra šalutinių terminų dėmenų sinonimijos (dėl sinonimijos žr. toliau) atvejų (patys terminai nesinoniminiai), pvz.: *būtinė apysaka* – *būties epas*, *didaktinė pasakėčia* – *pamokomasis romanas*, *filosofinė odė* – *filosofijos lirika*, *lyrinė poema* – *lyringasis epas*, *patriotizmo lirika* – *patriotiniai eilėraščiai*, *sakytinis epas* – *sakomoji lyrika* kt. Panašių raiškos nevienodumų pasitaiko ir tame pačiame vadovėlyje, ir skirtinguose leidiniuose. Deja, ne visada einama geresne linkme.

5. Kiti sudėtiniai terminai

Terminai su lietuvišku ir svetimos kilmės šalutiniais dėmenimis. Šio tipo terminų šalutiniai dėmenys paprastai yra išreikšti daiktavardžio kilmininku ir būdvardžiu (dažniausiai priesagos *-inis*), pvz.: *fantastinis kelionių aprašymas* Gus₁ 88, Gus₂ 99, *liaudies epinė poema* Nor₃ 63, *liaudies herojinė poema* Biz₃ 145, *liaudies istorinis epas* Biz₃ 143, *tautos herojinis epas* Am₄ 95; *realusis kelionių aprašymas* Gus₁ 88, Gus₂ 99 ir variantas *realinis kelionių aprašymas* Gus₁ 100, Gus₂ 110, *sentimentalus šeimos romanas* Čės 55; *fantastiškų kelionių aprašymas* Biz₃ 113, *filosofinio pobūdžio lyrika* Nor₃ 75; *senovinė graikų drama* Am₄ 115. Kelių terminų abu šalutiniai dėmenys yra derinamieji, pvz.: *krikščioniškas tikiybinis epas* Biz₃ 144, *naujoji klasikinė drama* Čės 57, *sekamoji klasikinė poema* Biz₃ 145, o vieno – valdomieji, pavyzdžiui, *senovės graikų tragedija* Nor₃ 58.

Taip pat rastas vienintelis keturžodis terminas *istorinė naujųjų laikų poema* Biz₃ 153 / *naujųjų laikų istorinė poema* Biz₃ 153.

Terminai su lietuviškais šalutiniais dėmenimis. Rūšis žymima dviem kilmininkais, pvz.: *naujųjų laikų komedija* Biz₃ 196, Am₄ 120, *naujųjų laikų poema* Biz₃ 152, Am₄ 95 / *naujųjų laikų poëma* Biz₃ 153, *naujųjų laikų tragedija* Biz₃ 192, *senųjų amžių poema* Nor₂ 53, *šių laikų idilė* Biz₃ 156, taip pat daiktavardžio kilmininku ir būdvardžiu, pvz.: *liaudies karžyginė poema* Biz₃ 145, Nor₁ 46, Nor₂ 51, *liaudies karžyginis epas* Biz₃ 146, *naujasis dailės epas* Biz₃ 145, *tautos karžyginis epas* Am₄ 96, arba dviem būdvardžiais, pvz.: *seniausia karžyginė poema* Am₄ 95 ir *seniausioji karžyginė poema* Am₄ 96, *senoji karžyginė poema* Am₄ 96, *naujoji tautinė drama* Češ 57–58, dalyviu ir būdvardžiu, pavyzdžiui, *sekamoji karžyginė poema* Nor₁ 49, Nor₂ 53, Nor₃ 65.

Terminai su svetimos kilmės šalutiniais dėmenimis. Terminai su svetimos kilmės šalutiniais dėmenimis yra patys rečiausi. Tokių terminų vienas šalutinis dėmuo dažniausiai yra priesagos *-inis* būdvardis, o kitas – daiktavardžio kilmininkas, pvz.: *antikinė graikų komedija* Am₄ 120, *antikinė graikų tragedija* Am₄ 117 / *graikų antikinė tragedija* Am₄ 117, *klasikinė prancūzų komedija* Am₄ 120, *realistinė anglų tragedija* Am₄ 117, *prancūzų klasikinė tragedija* Nor₃ 58 / *klasikinė prancūzų tragedija* Am₄ 117. Dar plg. kitus terminus, pvz.: *klasikinė herojinė poema* Biz₃ 146, *lyrinis epinis eilėraštis* Nor₃ 66; *sentimentalus idėjos romanas* Češ 55.

Sudėtinių tautosakos terminų šalutiniai dėmenys dažniausiai yra lietuviški (dauguma išreikšti daiktavardžio kilmininku), pvz.: *buities daina* Biz₃ 169, *būties pasaka* Am₄ 91, *būsenos daina* Biz₃ 168, *garsų ir darbo dainos* Nor₁ 57, Nor₂ 60, Nor₃ 73, *gyvulių ir paukščių dainos* Nor₁ 57, Nor₂ 60, Nor₃ 73, *gyvulių pasaka* Biz₃ 141, Am₄ 91, *laidotuvių rauda* Češ 63, *našlaičių daina* Nor₁ 57, Nor₂ 60, Nor₃ 73, *papročių pasaka* Biz₃ 141, *tikėjimų ir papročių dainos* Nor₁ 87, Nor₂ 60, Nor₃ 73, *vaikų pasaka* Am₄ 92, *vestuvių daina* Biz₃ 169, Nor₁ 20, Nor₂ 22, Nor₃ 32, Češ 62; *aprašomoji pasaka* Biz₃ 141, *vestuvinė daina* Nor₁ 57 ir kt. Svetimos kilmės žodžiai šalutiniais terminų dėmenimis eina daug rečiau (šalutiniai dėmenys dažnai yra tie patys arba giminiški), pvz.: *istorijos daina* Biz₃ 99, *istorinė daina* Biz₃ 143, Nor₁ 45, Nor₂ 49, Nor₃ 61, Am₄ 93, *mitinė daina* Biz₃ 168, *mitinė pasaka* Biz₃ 140, Am₄ 91, *mitų pasaka* Am₄ 91¹⁹, *satirinė pasaka* Biz₃ 141, *satyros pasaka* Am₄ 92 ir kt.

¹⁹ Dabar vietoj terminų *mitų pasaka* ir *mitinė pasaka* vartojama *sakmė*.

Tačiau lietuviškas paprastai yra tik vienas daugiažodžių terminų šalutinis dėmuo, pvz.: *istorinė liaudies daina* Nor₁ 71, Nor₂ 79, Nor₃ 87, *liaudies herojinė daina* Nor₃ 62, *liaudies lyrinė daina* Nor₁ 57, Nor₃ 74 / *liaudies lirinė daina* Nor₂ 61, *poėtinė liaudies daina* Nor₁ 45 / *poėtinė liaudies daina* Nor₂ 49, Nor₃ 62 ir kt.

6. Terminų sinonimija

Aptariamoms grupėms terminų sinonimai šaltinio atžvilgiu yra keleriopi. Vieni jų yra vartojami to paties autoriaus tame pačiame vadovėlio leidime, kiti randami tik skirtinguose vadovėlio leidimuose, treči – skirtingų autorių vadovėliuose (to paties arba kito laikotarpio). Tad sinoniminiai terminai rodo epo, lyrikos, dramos rūšių, žanrų, žanrinių formų pavadinimų raiškos nenusistovėjimą, jų kaitą. Terminų sinonimų eilutes sudaro nuo dviejų iki devynių terminų. Daugiausia yra dvinarių (52%) ir trinarių (34%) sinonimų eilučių.

Dvinarės sinonimų eilutės:

a) vienažodžių terminų sinonimija. Vienažodžiai sinoniminiai terminai yra tik keli: lietuviški terminai *dienoraštis* Biz₃ 102, Gus₂ 128, Am₄ 27 ir *dienynas* Gus₁ 120, tarptautiniai terminai *idilė*, *arba pastoralė* Am₄ 98 (dabar nelaikoma sinonimais). Terminų *dienynas* ir *dienoraštis* sinonimija – kalbos vyksmo rezultatas. Žodį *dienynas* „dienos darbų bei įvykių užrašų knyga“, LKŽe duomenimis, vartojo, pavyzdžiui, J. Šlapelis 1921 m. *Lietuvių–rusų kalbų žodyne*. Tokia žodžių vartosenos kaita atsispindi literatūrologijos terminijoje, į kurią jie pateko jau terminizuoti. Apie terminų *tragedija* ir *drama* ryšį St. Češūno vadovėlyje buvo kalbėta anksčiau.

b) sudėtinių terminų sinonimija. Dažniausias tokių sinoniminių terminų atvejis – sinonimiškas būdvardžio (paprastai priesagos *-inis* būdvardžio) ir daiktavardžio kilmininko vartojimas, pvz.: *istorinis romanas* Biz₃ 44, Nor₁ 54, Nor₂ 58, Nor₃ 70, Čėš 50, Am₄ 102 – *istorijos romanas* Biz₃ 163, Gus₁ 142, Gus₂ 148, *istorinė apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148, Nor₁ 54, Nor₂ 58, Čėš 50 – *istorijos apysaka* Gus₁ 142, Gus₂ 148, *istorinis epas* Biz₃ 139, Nor₁ 45, Nor₂ 48, Nor₃ 44, Am₄ 93 – *istorijos epas* Am₄ 90, *religinė lirika* Čėš 62 – *religijos lirika* Čėš 62, *satirinė lirika* Čėš 64 – *satiros lirika* Čėš 64; *satiros romanas* Biz₃ 163 – *satyriškas romanas* Am₄ 102, *karingoji daina* Čėš 62 – *karo daina* Čėš 62. Kelios sinonimų eilutės susidaro dėl šalutiniu dėmeniu einančio būdvardžio pakeitimo

(laikui bėgant) giminišku būdvardžiu, pvz.: *romantinė poema* Biz₃ 146 – *romantiška poema* Gus₁ 231, Gus₂ 75, *subjektyvė poema* Nor₁ 50 ir variantas *subjektyvi poema* Nor₂ 54 – *subjektyviška poema* Nor₃ 65.

J. Ambrazevičiaus vadovėlyje rasti keli sinoniminiai terminai, kurių šalutiniai dėmenys yra skirtingos kilmės – vienas lietuviškas, o kitas svetimas, pvz.: *jausminė, emocinė lyrika* Am₄ 106, *protaujamoji, refleksinė lyrika* Am₄ 106. Autorius lietuviškesniems terminams teikia pirmenybę.

K. Bizauskas sinonimiškai vartoja istorinių odės tipų pavadinimus su lietuviškais (*naujoji, dailės odė* Biz₃ 172) ir svetimos kilmės (*klasikinė, arba natūrinė oda* Biz₃ 172) šalutiniais dėmenimis. Šių terminų eilučių sinonimija yra savita, mat, nors *naujoji – dailės* „grožinė, meninė“, *klasikinė – natūrinė* „nedirbtinė, tikra“ nėra sinonimai, bet patys terminai *naujoji odė – dailės odė, klasikinė oda – natūrinė oda* (pagrindinis terminas yra *klasikinė odė*) – sinonimai, tiksliau semantiškai nelygiaverčiai sinonimai (sąvoka įvardijama iškeliant skirtingus požymius). Sinonimijos ryšys matomas ne iš raiškos, o tik iš vartosenos.

Visų išvardytų terminų sinonimiškumą lemia skirtingi (sinoniminiai ar ne) šalutiniai dėmenys.

c) skirtingo skaičiaus dėmenų terminų sinonimija. Rasta tokių pavyzdžių: *kelionės aprašymas* Biz₃ 112, Gus₁ 88, Gus₂ 99, Nor₁ 35, Nor₂ 42, Nor₃ 49 (ir variantas *kelionių aprašymas* Biz₃ 113) – *kelionraštis* Gus₁ 100, Gus₂ 110, *naujųjų laikų komedija* Biz₃ 196, Am₄ 120 – *naujoji komedija* Am₄ 121, *naujųjų laikų poema* Biz₃ 152, Am₄ 95 / *naujųjų laikų poėma* Biz₃ 153 – *naujoji poema* Biz₃ 153, Am₄ 97, *senųjų amžių poema* Nor₂ 53 – *senoji poema* Nor₂ 53, *filosofijos lirika* Češ 62 – *filosofinio pobūdžio lirika* Nor₃ 75. Trižodžiai terminai (išskyrus pastarąjį) pateikti anksčiau tame pačiame vadovėlyje už dvižodžius arba vartojami ankstesniuose leidiniuose (leidimuose). Variantiniai terminai *realusis kelionių aprašymas* Gus₁ 88, Gus₂ 99 ir *realinis kelionių aprašymas* Gus₁ 100, Gus₂ 110 (jų šalutiniu dėmeniu einantys būdvardžiai yra skirtingai aplietuvinti) turi sinonimą *realinis kelionraštis* Gus₁ 100, Gus₂ 110. St. Češūnas sinonimiškai vartoja terminus *naujoji klasikinė drama* Češ 57 ir *pseudoklasikinė drama* Češ 57.

Trinarės sinonimų eilutės:

a) vienažodžių terminų sinonimija. Dauguma vienažodžių sinoniminių terminų yra leksiniai sinonimai. Sinonimiškai vartojami terminai *atsi-*

minimai Biz₁ 64, Biz₃ 103, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 50, Čėš 58 – *memuarai* Biz₃ 99, Gus₁ 113, Gus₂ 121, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 50, Čėš 68, Am₄ 27 – *užrašai* Biz₃ 99, Gus₁ 106, Gus₂ 115, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 53, Am₄ 27. K. Bizausko pirmajame vadovėlio leidime randamas tik terminas *atsiminimai*, kuris trečiajame leidime tarsi nustumiamas į antrą planą, nes autorius daugiausia rašo *memuarai* (pirmus kartus yra *užrašai ar memuarai* Biz₃ 99, *memuarai, arba užrašai* Biz₃ 101). *Atsiminimai* pirmą kartą pavartoti kaip sudėtinių terminų *literatūros atsiminimai, teatriniai atsiminimai* Biz₃ 103 dėmuo. M. Gustaitis termino *atsiminimai* iš viso nevartoja (nors kaip pavyzdį pateikia kūrinių, kurių pavadinimuose šis žodis yra). Jo vadovėlyje pirmenybė teikiama terminui *užrašai* (*užrašai arba memuarai* Gus₁ 113, Gus₂ 121), kuris paprastai ir vartojamas. J. Norkus pirmuose leidimuose pirmą kartą pamini sinonimus *užrašai, arba memuarai* Nor₁ 36, Nor₂ 43, o trečiajame leidime – *atsiminimai, arba memuarai* (abiem atvejais pirmenybė teikiama lietuviškam terminui). Tačiau toliau šiais atvejais jis daugiausia vartoja terminą *atsiminimai*. Beje, antrojo leidimo recenzentas kritikuoja autorių, kad jis nepaaiškindamas užrašus vadina *atsiminimais* (Misevičius 1930: 735). Pastebėta, kad vienoje trečiojo leidimo vietoje taip pat yra pavartotas terminas *užrašai*. Matyt, terminus *atsiminimai* ir *memuarai* sinonimais laiko St. Čėšūnas (jie surašyti šalia po kablelio). Vadovėliuose, leistuose jau po K. Bizausko, stengiasi vartoti lietuviškus terminus. Tačiau J. Ambrazevičiaus darbe vėl yra priešingai – vartojama *memuarai, arba užrašai* Am₄ 27 arba vien tik *memuarai*. Tad, galima teigti, kad terminas *atsiminimai* sunkiai skynėsi sau kelią (plg. *memuaristika, memuaristas*).

Kitas ne mažiau įdomus terminų trejetas yra *metraštis* Biz₁ 64, Biz₃ 99, Gus₁ 106, Gus₂ 115, Nor₁ 36, Nor₂ 43, Nor₃ 50, Čėš 54, Am₄ 27 – *kronika* Biz₃ 102, Gus₁ 106, Gus₂ 115, Čėš 68, Am₄ 27 – *analai* Biz₃ 102 / *annatai* Gus₁ 106, Gus₂ 115. Pirmajame ir trečiajame K. Bizausko vadovėlio leidimuose yra vartojamas terminas *metraštis*, tačiau trečiajame leidime dar pasakomi du tos pačios sąvokos įvardijimai – *kronika* ir *analai*. M. Gustaitis taip pat pirmenybę dažniausiai teikia terminui *metraščiai*, kuris kartais keičiamas *kronika*. *Annatai* yra pavartoti bene vienintelį kartą. J. Norkus sinonimijos vengė – vartojama vien tik *metraščiai*. Terminus *metraščiai* ir *kronika* galima rasti St. Čėšūno vadovėlyje, tačiau jie ten nesusieti ir nepaaiškinti, tad apie jų ryšį spręsti sunku. J. Ambrazevičius, kaip ir K. Bi-

zauskas, vartoja lietuvišką terminą *metraščiai*, tačiau pasako, kad jie dar vadinami *kronikomis*.

b) sudėtinių terminų sinonimija. Dažniausias sudėtinių terminų sinonimijos atvejis – šalutinių dėmenų sinonimiškumas. Neretai trinares eilutes sudarančių terminų dėmenys, kuriais tie terminai skiriasi, yra skirtingos kilmės – lietuviškas ir svetimas žodis. Pavyzdžiui, K. Bizauskas, M. Gustaitis vartoja terminą *visuomenės romanas* Biz₃ 163, Gus₁ 142, Gus₂ 148, J. Norkus 1930 m. leidime rašo *visuomeninis (socialinis) romanas* Nor₃ 71 (pirmenybė vis dar teikiama lietuviškesniam terminui, rūšiai žymėti vietoj daiktavardžio kilmininko pasirinktas priesagos *-inis* būdvardis), o J. Ambrazevičius palieka vien tik svetimos kilmės žodžiu išreikštą šalutinį dėmenį turintį terminą *socialinis romanas* Am₄ 102. Sinonimų *nuotikingas romanas* Gus₁ 104 / *nuotykingas romanas* Gus₂ 113 – *nuotykių romanas* Nor₃ 70, Češ 55, Am₄ 102 eilutę papildė sinoniminį (bet nutolusios reikšmės) svetimos kilmės šalutinį dėmenį turintis *avantiūrinis romanas* Am₄ 102. Pastarasis terminas yra vartojamas tik J. Ambrazevičiaus ir jam, o ne *nuotykių romanui*, autorius teikia pirmenybę. Tad einama tarptautinimo keliu. Tai pačiai sąvokai įvardyti J. Ambrazevičius vartoja tris terminus – tai *liaudiška daina* Gus₁ 53, Gus₂ 56, Am₄ 109 – *individualinė daina* Am₄ 109 – *literatūrinė daina* Am₄ 163, kurių šalutiniais dėmenimis einantys žodžiai nėra sinonimiški. K. Bizausko, J. Norkaus vartotą terminą *literatūros lyrika* Biz₃ 167, Nor₁ 58, Nor₃ 74 / *literatūros lirika* Nor₂ 61 J. Ambrazevičius keičia dviem terminais – *rašytinė, arba individualinė, lyrika* Am₄ 108. Minėtoje antrojo J. Norkaus vadovėlio recenzijoje išdėstytas siūlymas keisti dėmenį *literatūros*: „Naujame leidime autorius gaus tik vieną kitą mažmožį pakeisti, būtent, <...> terminus „literatūros (dailės) epas“, „literatūros lyrika“ pakeisti tikslesniais terminais: „individualinis epas“, „individualinė lyrika“ (Misevičius 1930: 733). Matyt, todėl, kad į literatūros mokslo teoriją tuo metu buvo įtraukiama ir tautosaka, terminai *literatūros lyrika* ir *literatūros epas* (žr. toliau) galėjo būti suprantami netiksliai.

Kelių terminų šalutiniai dėmenys, kuriais skiriasi terminai, yra lietuviški žodžiai (tačiau ne sinonimai), pvz.: *liaudies epas* Biz₃ 138, Nor₁ 43, Nor₂ 74 – *sakytinis epas* Biz₃ 138 – *tautosakos epas* Am₄ 90, *liaudies lyrika* Biz₃ 167, Nor₁ 56, Nor₃ 72, Am₄ 105 / *liaudies lirika* Nor₂ 59 – *sakomoji lyrika* Biz₃ 167 – *tautosakos lyrika* Am₄ 108. K. Bizauskas pirmenybę

teikia terminui *liaudies epas*, *liaudies lyrika*, taip pavadinti ir atitinkami skyreliai. J. Ambrazevičius pagrindiniu terminu laiko *tautosakos lyriką*.

Giminiškais žodžiais (gramatiniais sinonimais) išreikšti sinonimų *ritelinis romanas* Biz₃ 162 – *riteliškas romanas* Biz₃ 162 – *riterių romanas* Nor₃ 70, Češ 53, Am₄ 102; *šeiminis romanas* Biz₃ 163 – *šeimyninis romanas* Biz₃ 163 – *šeimos romanas* Biz₃ 197, Nor₃ 71, Am₄ 102 šalutiniai dėmenys. Sinonimiškai tos sąvokos įvardijamos tik K. Bizausko vadovėlyje, vėlesniuose vadovėliuose vartojamas tik vienas terminas (su kilmininku).

Sinonimais laikytini *miestelėnų drama* Biz₃ 197 – *verkšlenamoji komedija* Biz₃ 197 – *miestiečių drama* Am₄ 121. K. Bizauskas greta *miestelėnų dramų* pateikia visiškai kitokią aiškaus menkinamojo atspalvio terminą *verkšlenamoji komedija*, teigdamas, kad tokiu vardu buvo vadinamos miestelėnų dramų Prancūzijoje (Biz₃ 197). Tad pastarasis terminas yra tik istorinis faktas. J. Ambrazevičiaus vadovėlyje randama tik *miestiečių drama*.

c) skirtingo skaičiaus dėmenų terminų sinonimija. Sinonimiškai vartojami dramų kūrinių istorinių tipų pavadinimai, pvz.: *klasikinė komedija* Biz₃ 194 – *antikinė graikų komedija* Am₄ 120 – *graikų komedija* Am₄ 120; *pseudoklasikinė tragedija* Biz₃ 190 – *prancūzų klasikinė tragedija* Nor₃ 58 / *klasikinė prancūzų tragedija* Am₄ 117 – *klasikinė tragedija* Am₄ 117, *pseudoklasikinė komedija* Biz₃ 195 – *klasikinė prancūzų komedija* Am₄ 120 – *klasikinė komedija* Am₄ 120. Tad dėmuo *klasikinis* vartojamas skirtingomis reikšmėmis: K. Bizauskui *klasikinis* yra *antikinis* (graikų), o J. Ambrazevičiui – *klasicizmo*.

Trižodžių terminų *fantastiškų kelionių aprašymas* Biz₃ 113 – *fantastinis kelionių aprašymas* Gus₁ 88, Gus₂ 99 sinonimas yra dvižodis terminas *fantastinis kelionraštis* Gus₁ 100, Gus₂ 110.

Daugianarės sinonimų eilutės. Tai daugiausia keturnarės sinonimų eilutės. Viena iš jų – *literatūros, arba dailės, epas* Biz₃ 138, Nor₁ 43, Nor₂ 47 – *rašytinis, arba individualinis, epas* Am₄ 90. K. Bizauskas daugiausia vartoja terminą *dailės epas* (plg. anksčiau *literatūros lyrika*). Kokiam terminui teikia pirmenybę J. Norkus, pasakyti sunku. J. Ambrazevičius, kaip ir lyrikos atveju, vartoja du terminus – *rašytinis, arba individualinis, epas*.

Kitą keturnarę sinonimų eilutę sudaro istorinio odės tipo pavadinimai – *dirbtinė, sektinė arba pseudoklasikinė odė* Biz₃ 172 – *pseudoklasikų odė* Biz₃ 175 (dažniausiai vartojama *pseudoklasikinė odė*). Keturiais ir penkiais

terminais pavadinami du istoriniai tragedijos tipai, pvz.: *graikų tragedija* Biz₃ 188, Nor₁ 64, Nor₂ 66, Nor₃ 58, Am₄ 117 – *klasikinė tragedija* Biz₃ 187 – *antikinė graikų tragedija* Am₄ 117 / *graikų antikinė tragedija* Am₄ 117 – *senovės graikų tragedija* Nor₃ 58; *naujųjų laikų tragedija* Biz₃ 192 – *naujoji tragedija* Nor₁ 64, Nor₂ 66 – *Šekspyro tragedija* Nor₃ 58 – *realistinė anglų tragedija* Am₄ 117 – *realistinė tragedija* Am₄ 118.

Net septyniais terminais įvardijama viena tautosakos epo rūšis. Tris iš jų vartoja K. Bizauskas (*karžyginis (herojinis) epas* Biz₃ 139, *liaudies karžyginis epas* Biz₃ 146), o keturis – J. Ambrazevičius (*karžygių epas* Am₄ 90 – *herojų epas* Am₄ 93 – *tautos herojinis epas* Am₄ 95 – *tautos karžyginis epas* Am₄ 96). Tokią gausią sinonimiją lėmė sinonimiškai vartojami šalutiniai dėmenimis einantys būdvardžiai ir daiktavardžių kilmininkas (lietuviški ir svetimos kilmės), taip pat ilgųjų ir trumpųjų terminų variantų konkuravimas, skirtingi trižodžių terminų valdomieji dėmenys. Nors sąvokos įvardijimai įvairūs, tačiau vadovėliuose vyrauja sinonimai su lietuvišku šalutiniu dėmeniu (*karžyginis epas*, *karžygių epas*). Dabar terminu *herojinis epas* yra pavadinama, pavyzdžiui, Homero *Odisėja* ir pan. Tačiau tam reikalui autoriai (išskyrus St. Čėsūną, kuris rašo *karžygių epas* Čės 50) vartoja kitus terminus. Jų yra net aštuoni (kartu su St. Čėsūno *karžygių epu* – devyni), pvz.: *liaudies karžyginė poema* Biz₃ 145, Nor₁ 46, Nor₂ 51 – *liaudies herojinė poema* Biz₃ 145 – *epopėja* Biz₃ 146, Čės 51, Am₄ 96 – *herojinė poema* Biz₃ 147 – *liaudies epinė poema* Nor₃ 63 – *seniausia karžyginė poema* Am₄ 95 / *seniausioji karžyginė poema* Am₄ 96 – *karžyginė poema* Am₄ 95 – *senoji karžyginė poema* Am₄ 96. Pastebėta, kad, priešingai nei *karžyginio epo* atveju, K. Bizauskas dažniau vartoja terminą su svetimos kilmės šalutiniu dėmeniu *herojinė poema* (arba *liaudies herojinė poema*). Terminas *epopėja* į vadovėlius įtrauktas kaip šalutinis sąvokos įvardijimas.

7. Išvados

1. Trečiasis K. Bizausko literatūros teorijos vadovėlio leidimas pasirodė tais pačiais metais, kai Kaune buvo įkurtas Lietuvos universitetas, o jame pradėta mokyti literatūros. Tad lietuviškų literatūrologijos terminų poreikis jau buvo tikrai labai didelis ir terminus reikėjo kurti greitai, kaip ir sparčiai atrinkti tinkamus jau vartotus terminus (terminų buvo, nes

jau XIX a. buvo spausdinami literatūros dalykams skirti straipsniai, nuo 1890 m. pradėtos leisti lietuviškos literatūros istorijos ir kt.). Čia nedaug tepadėjo Terminologijos komisija: K. Bizauskui teko tik vadovautis jos pastabomis, o ne imti ir vartoti nustatytus terminus. Iš jo vadovėlio daug terminų bus paėmę kiti autoriai, kurių vartojami terminai, deja, ne visada geresni nei K. Bizausko. Iškalbingas faktas – pirmųjų literatūros teorijos knygų autoriai – teisininkas, istorikas, užsienyje literatūrą studijavęs dvasininkas... Vienintelis J. Ambrazevičius buvo literatūrologas, baigęs lietuvišką universitetą.

2. Didžioji epo, lyrikos, dramos rūšių, žanrų ir kitų klasifikacijos vienetų pavadinimų dalis pirmuose lietuviškuose literatūros teorijos vadovėliuose yra svetimų kilmės: beveik pustrėčio karto daugiau rasta tarptautinių vienažodžių terminų nei lietuviškų, mišriakilmiai (lietuviški ir svetimų kilmės) sudėtiniai terminai sudaro daugiau nei pusę visų sudėtinių terminų, svetimų kilmės terminai – daugiau nei du penktadalius, o grynai lietuviški – tik maždaug vieną šešioliktąją dalį. Lietuviškos kilmės sudėtinių terminų negausumą yra nulėmus svetimų kilmės vienažodžių terminų vyravimas: vienažodžiai terminai tampa pagrindiniais sudėtinių terminų dėmenimis. Dvižodžių terminų šalutiniais dėmenimis svetimų kilmės žodžiai eina beveik pusantro karto dažniau nei lietuviški, ir tik trižodžiai terminai su svetimų kilmės šalutiniais dėmenimis nusileidžia terminams, kurių šalutiniai dėmenys – lietuviški žodžiai.

3. Tiek vienažodžiams, tiek sudėtiniais terminams būdingas trečiajame XX a. dešimtmetyje gana įprastas reiškiny – variavimas. Jį daugiausia nulėmė nevienodas tarptautinių terminų ar svetimų kilmės žodžių, einančių šalutiniais terminų dėmenimis, lietuvinimas. Lietuviški šalutiniais terminų dėmenimis einantys būdvardžiai ar dalyviai beveik visada yra įvardžiuotiniai, tačiau svetimų kilmės, deja, ypač retai. Tai kenkia sistemiškumui.

4. Dvižodžių terminų šalutiniai dėmenys dažniausiai yra išreikšti priesagos *-inis* būdvardžiais. Tokių terminų yra maždaug pusantro karto daugiau nei terminų su kilmininku. Šie du struktūriniai dvižodžių terminų tipai, kaip ir dabar, vyrauja. Terminai, kurių šalutiniai dėmenys yra priesagos *-iškas* būdvardžiai, nesudaro nė dešimtadalio visų dvižodžių terminų.

5. Per visus literatūros teorijos vadovėlių leidimus susidaro daugiau sinonimų eilučių, nei jų yra tik viename leidinyje (dažniausios yra dvi-

narės). Be to, bėgant laikui keičiant terminus sinoniminiais terminais, ne visada eita geresniu – lietuvinimo – keliu. Palyginus sinonimų eilučių skaičių 1922 m. K. Bizausko vadovėlyje ir 1938 m. J. Ambrazevičiaus darbe, matyti, kad jų nemažėjo (tik terminų variantai J. Ambrazevičiui nebūdingi, be to, mažiau šalutinių dėmenų raiškos nevienodumų).

6. Pirmieji lietuviški literatūros teorijos vadovėliai liudija kai kuriuos svarbius literatūrologijos terminijos dalykus, pavyzdžiui, epinės prozos žanrų pavadinimų vartosenos nevienodumus, *sakmės* vartojimą „pasa-kėčios“ reikšme, nestaigų perėjimą nuo *apsakymo* prie *novelės*, terminų *liaudiška daina* ir *liaudies daina* diferencijavimą, sunkų žodžio *atsimini-mai* kelią į literatūros mokslo terminiją ir kt.

ŠALTINIAI

- Am₄ – Ambrazevičius J. *Literatūros teorija. Poetika. Vidurinėms mokykloms*, Kaunas, 1938.
- Biz₁ – Bizauskas K. *Raštijos bei literatūros teorija 1*, Kaunas, 1918.
- Biz₃ – Bizauskas K. *Literatūros teorija. Vadovėlis augštesniosioms mokykloms*, Kaunas, 1922.
- Češ – Češūnas St. *Poezijos ir prozos teorija. Vadovėlis vidurinėms mokykloms*, Šiauliai, 1925.
- Gus₁ – Gustaitis M. *Stilistika. Vadovėlis literatūros teorijai*, Marijampolė, 1923.
- Gus₂ – Gustaitis M. *Stilistika. Literatūros teorijos vadovėlis*, Kaunas–Marijampolė, 1927.
- Nor₁ – Norkus J. *Literatūros teorija (pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai). Vidurinei mokyklai*, Kaunas, 1923.
- Nor₂ – Norkus J. *Literatūros teorija (pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai) vidurinei mokyklai*, Kaunas, 1926.
- Nor₃ – Norkus J. *Literatūros teorija. Pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai. Vidurinei mokyklai*, Kaunas, 1930.

LITERATŪRA

- Bukauskienė T. 1993: *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius.
- Čiurlionienė S. 1913: *Iš mūsų literatūros*, Kaunas.
- DŽ₅ 2003: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius (e. leidimas).
- Girdzijauskas J. 1993: Kazys Bizauskas ir jo literatūros teorija. – *Naujasis židinys* 7–8, 115–118.

- Jablonskis J. 1933: K. Bizauskas. Raštijos bei literatūros teorija [Rec.]. – *Jablonskio raštai* 2. Red. J. Balčikonis, Kaunas.
- Klimas P. [1918]: *Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms*, Vilnius.
- LE XX 1960: *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas.
- LKŽe: *Lietuvių kalbos žodynas*. – www.lkz.lt
- LLE 2001: *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Red. V. Kubilius, V. Rakauskas, V. Vanagas, Vilnius.
- LTA 1982: *Literatūros teorijos apybraiža*. Red. V. Kubilius, Vilnius.
- LTŽ 1962: *Literatūros terminų žodynas*. Sudarė J. Petronis, V. Vanagas, A. Zalatorius, Vilnius.
- LTŽ 1995: *Literatūros terminų žodynas* 1. *Romanas*. Sudarė A. Krasnovas, Vilnius.
- LTŽ 1998: *Literatūros terminų žodynas* 2. *Eilėdara*. Sudarė J. Girdzijauskas, Vilnius.
- Misevičius P. 1930: J. Norkus. Literatūros teorija (pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai) vidurinei mokyklai [Rec.]. – *Švietimo darbas* 7, 733–738.
- Mitkevičienė A. 2004: V. Dubo visuotinės literatūros vadovėlio terminų variantai. – *Terminologija* 11, 119–144.
- Sauka D. 1982: *Lietuvių tautosaka*, Vilnius.
- Sauka L. 1999: *Lietuvių tautosaka*, Kaunas.
- Sprindytė J. 1996: *Lietuvių apysaka*, Vilnius.
- ŠD 1925: *Švietimo darbas* 11, 1243.
- TŽŽe 2002: *Interleksis. Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys, Vilnius (e. leidimas).
- VaitkTŽŽe 2003: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius (e. leidimas).
- VLE III 2003, V 2004, VII 2005: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius.
- Zaborskaitė V. 1982: *Literatūros mokslo įvadas*, Vilnius.
- Zalatorius A. 1971: *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, Vilnius.
- Zalatorius A. 1980: *XX amžiaus lietuvių novelė (iki 1940 m.)*, Vilnius.
- www.libis.lt (Lietuvos integrali bibliotekų informacijos sistema).
- КСЛТ 1974: *Краткий словарь литературоведческих терминов*. Ред.-сост. Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев, Москва.
- ЛЭТП 2001: *Литературная энциклопедия терминов и понятий*. Гл. ред. А. Н. Николюкин, Москва.

THE NAMES OF EPIC, LYRICS, DRAMA GENRES AND OTHER CLASSIFICATION UNITS IN THE FIRST LITHUANIAN TEXTBOOKS OF LITERATURE THEORY

Summary

This article investigates the origin, synonymy and some usage issues of names of epic, lyrics, drama genres, genre forms and kinds used in the first Lithuanian textbooks of litera-

ture theory. The material for this article was collected from all special works on the theory of literature published between two wars – *Raštijos bei literatūros teorija* (The Theory of Writing and Literature) (1918) and its third edition *Literatūros teorija* (The Theory of Literature) (1922) by K. Bizauskas, the textbook *Stilistika* (Stylistics) (1923 and 1927) by M. Gustaitis, three different editions of the textbook *Literatūros teorija (pagrindiniai prozos ir poezijos dėsniai)* (The Theory of Literature (The main laws of prose and poetry)) (1923, 1926, 1930) by J. Norkus, *Prozos ir poezijos teorija* (Theory of Prose and Poetry) (1925) by St. Češūnas, the fourth edition of the textbook *Literatūros teorija. Poetika* (The Theory of Literature. Poetics) (1938) by J. Ambrazevičius.

Most of the names of epic, lyrics, drama genres and other classification units are of the foreign origin: there are two and a half times more international one-word terms than Lithuanian terms, complex terms of the mixed origin (Lithuanian and foreign origin) – make a bigger half of all complex terms and terms of the foreign origin make more than two fifths. Words of foreign origin are the elements of two-word terms one and a half times more frequently than Lithuanian words. Only three-word terms with the subordinate elements of the foreign origin are fewer than three-word terms with the subordinate elements of the Lithuanian origin.

There is one feature of terms (both one-word and complex terms) in textbooks, published in the twenties of the 20th century, which was quite common at the time – variation. It was predetermined by not unified Lithuanisation of international terms or words of the foreign origin, which made the subordinate elements of complex terms.

Like nowadays, two structural types of two-word terms prevail – terms with the suffix *-inis* and terms with a genitive of the noun.

There are more synonym lines in all editions of the textbooks of literature theory than in one publication (usually there are two synonyms used in one publication). In some cases when changing synonymous terms not always the better way – the Lithuanisation – was chosen. The comparison of the synonym lines in the textbook by K. Bizauskas published in 1922 and in the work of J. Ambrazevičius dating 1938 shows that a number of synonyms was not decreasing.

The first textbooks of theory of literature show some things important to the terminology of literature theory, for instance, a promiscuity in the usage of the names of epic prose genres, the usage of *sakmė* (saga, story) in the meaning of “pasakėčia” (fable), not hasty move from *apsakymas* (story) to *novelė* (novella), a differentiation of terms *liaudiška daina* and *liaudies daina* (folksong), a difficult way of the word *atsiminimai* (memoirs) into the terminology of the literature theory.

Asta MITKEVIČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas Asta@lki.lt

Gauta 2005-10-24